

<https://doi.org/10.31891/PT-2024-2-3>

УДК 37.036:378.2

Валентина РИГА

здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти,
Хмельницький національний університет
e-mail: rigavalentina11@gmail.com

Оксана ВАРГАТА

кандидат педагогічних наук, доцент,
Хмельницький національний університет
<https://orcid.org/0000-0002-1805-4643>
e-mail: varhatao@khmnu.edu.ua

Людмила ДЖИГУН

кандидат педагогічних наук, доцент,
Хмельницький національний університет
<https://orcid.org/0000-0003-3367-0716>
e-mail: dzhyhunL@khmnu.edu.ua

ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ ПЕДАГОГІВ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті здійснено теоретичний аналіз особливостей комунікативної культури педагогів закладів освіти у науковій літературі. За результатами дослідження розкрито сутність понять: комунікація, педагогічна комунікація, комунікативна культура, комунікативна взаємодія, комунікативні навички, психологічні чинники комунікативної культури педагогів, комунікативно-педагогічна діяльність. Визначено, що комунікативна культура є складним, цілісним і динамічним явищем та виникає на основі накопичених знань, навичок; проявляється у здатності ефективно спілкуватися та успішно взаємодіяти. Виокреслено важливість психологічних чинників комунікації у всіх аспектах освітнього процесу, зокрема, у соціалізуючо-виховній сфері. Розглянуто роль комунікації у професійній діяльності та комунікативно-професійному самовдосконаленні педагогів закладів освіти. Зосереджена увага на мотиваційно-ціннісному аспекті педагогічної комунікації, що сприяє формуванню загально-соціального духовно-ціннісного простору освітніх суб'єктів. Зроблено висновки щодо цілеспрямованої психологічної підготовки вчителів до педагогічної комунікації, співробітництва та ефективного діалогу з метою формування соціально-комунікативної компетентності, зосередженої на гуманістичних принципах; розвиток психологічних особливостей комунікативної культури педагогів є ключовим елементом підвищення якості освіти.

Ключові слова: комунікація, педагогічна комунікація, комунікативна культура, комунікативна взаємодія, комунікативні навички, чинники комунікативної культури педагогів, комунікативно-педагогічна діяльність.

Valentina RIGA, Oksana VARHATA, Liudmyla DZHYHUN

Khmelnytskyi National University

FEATURES OF THE COMMUNICATIVE CULTURE OF EDUCATIONAL INSTITUTIONS TEACHERS: THEORETICAL ASPECT

The article carries out a theoretical analysis of the features of the communicative culture of teachers of educational institutions in the scientific psychological literature. Based on the results of the study the essence of concepts is revealed: communication, pedagogical communication, communicative culture, communicative interaction, communicative skills, psychological factors of the communicative culture of teachers, communicative and pedagogical activity. It was determined that communicative culture is a complex, integral and dynamic phenomenon and arises on the basis of accumulated knowledge and skills; is manifested in the ability to communicate effectively and interact successfully. The importance of psychological factors of communication in all aspects of the educational process, in particular, in the socializing and educational sphere, is outlined. The role of communication in professional activity and communicative and professional self-improvement of teachers of educational institutions is considered. Attention is focused on the motivational and value aspect of pedagogical communication, which contributes to the formation of the general social spiritual and value space of educational subjects. Conclusions were made regarding the purposeful psychological preparation of teachers for pedagogical communication, cooperation and effective dialogue with the aim of forming social-communicative competence focused on humanistic principles; the development of psychological features of the communicative culture of teachers is a key element of improving the quality of education.

Keywords: *communication, pedagogical communication, communicative culture, communicative interaction, communicative skills, factors of the communicative culture of teachers, communicative and pedagogical activity.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

В сучасному світі, де комунікація вважається однією з ключових складових успішної взаємодії, особливе значення набуває вивчення психологічних особливостей комунікативної культури педагогів у навчальних закладах. Роль педагога в сучасному освітньому процесі вимагає від нього не лише володіння фаховими знаннями та навичками, але й ефективної комунікації з учнями, колегами та батьками. Теоретичне дослідження психологічних аспектів комунікативної культури педагогів є актуальним завданням у контексті сучасних викликів освітньої системи. Це дозволяє краще зрозуміти вплив педагогічної комунікації на процес навчання та виховання, а також розробляти ефективні підходи до підвищення якості освіти.

Аналіз досліджень та публікацій

Аналіз науково-педагогічної літератури вказує на те, що комунікативна культура є складним, цілісним, динамічним явищем та є

свідомою властивістю особистості, що ґрунтується на її характері, особистісних рисах, комунікативних та організаторських здібностях. Проблема розуміння комунікативної культури як окремого об'єкта досліджень міждисциплінарного характеру знайшла відображення в наукових працях таких авторів, як: М. Василик, М. Прищак, Т. Туркот узагальнюють результати досліджень різних наукових шкіл, напрямів і підходів з метою створення загальної теорії комунікації; Л. Орбан-Лембрик, В. Зливков, О. Лосієвська розглядають роль комунікації у професійній діяльності та акцентують на комунікативно-професійному самовдосконаленні; Ж. Дасюк, О. Ковальова, С. Мусатов, М. Прищак приділяють увагу аналізу педагогічної комунікації та її психологічному аспекту; О. Морушко, М. Романенко, Н. Химиця розкривають потенціал гуманістичної переорієнтації комунікації як ресурсу педагогічної діяльності.

Формулювання цілей статті

Метою статті є здійснити теоретичний аналіз особливостей комунікативної культури педагогів закладів освіти у науковій літературі.

Виклад основного матеріалу

Комунікативна культура виникає на основі накопичених знань та навичок і проявляється у здатності ефективно спілкуватися в різних обставинах. Вона відображає готовність особистості до гнучкої та ділової взаємодії з іншими, до саморефлексії та розвитку комунікативних навичок для їх використання у нових ситуаціях.

Комунікативна культура формується на основі набутих знань та вмінь і проявляється у здатності ефективно взаємодіяти в різноманітних контекстах. Вона відображає готовність особистості до гнучкої та результативної взаємодії з оточуючими, а також до власного самоаналізу та розвитку комунікативних навичок.

Комунікативна культура є одним з ключових елементів загальної культури особистості. Суть цього концепту охоплює ідеї, пов'язані з комунікацією, комунікативними навичками та культурними цінностями.

Проаналізувавши словники, можна зазначити, що термін «комунікація» (лат. *communicatio*) вживається як синонім до таких понять, як «зв'язок», «взаємодія», «спілкування», «обмін інформацією», «повідомлення». Таким чином, спілкування представляє собою взаємодію між людьми або спільнотами, під час якої вони обмінюються інформацією, вміннями, досвідом і результатами своєї діяльності. Під

час спілкування люди організують свої дії, висловлюють подяку, прохання, вимоги та взаємно впливають один на одного як члени суспільства. Отже, спілкування означає підтримку взаємовідносин, створення ділових зв'язків та об'єднання для спільних дій [1, с. 1368].

Комунікація є відображенням сутності особистості у взаємодії з іншими, що становить основу комунікативного феномену. Взаємодія між людьми як соціальними істотами, є витоком комунікативної взаємодії і виявляється у таких аспектах як моральна взаємозалежність та групова взаємодія. У цьому контексті основним психологічним змістом комунікації є врегулювання відносин між «Я» і «іншими», об'єднуючи як раціональні, так і моральні аспекти взаємодії між комунікуючими суб'єктами. Освітньо-виховний аспект комунікації має велике значення, оскільки саме в цій сфері формується модель комунікації на рівні як індивідуальному, так і соціальному.

Сучасні дослідження у галузі педагогіки та психології підтверджують важливість психологічного аспекту комунікації у всіх аспектах освітнього процесу, зокрема, у соціалізуючо-виховній сфері. Дослідження вказують на важливу роль внутрішньо-особистісних та гуманістичних засад взаємодії в освітньому процесі для ефективності педагогічної комунікації. Однак, психологічна готовність вчителів до здійснення гуманістичної педагогічної комунікації залишається менш дослідженим аспектом.

Враховуючи це, педагогічна комунікація, як цілеспрямована організована діяльність, повинна базуватися на психологічних принципах становлення та розвитку міжособистісних відносин і взаємодії, при цьому комунікативні закономірності є більш узагальненими, ніж сама педагогічна практика комунікації.

Той же принцип застосовується і до моделі індивідуальної комунікабельності в освітньому процесі, яка формується в результаті розвитку особистості та об'єднує в собі синтез двох взаємозалежних процесів. З одного боку, як відзначає відомий український фахівець С. Мусатов, це означає, що освітній суб'єкт адаптує ефективні зразки комунікативної поведінки через внутрішню асиміляцію психологічно-комунікативного досвіду, який визначає його особистісні форми взаємодії під час комунікативних актів. З іншого боку, значну роль відіграє активна позиція освітнього суб'єкта, яка дозволяє йому самостійно набувати комунікативний досвід у процесі соціальних та педагогічних взаємодій [8, с. 93].

Достатньо виправдано говорити про мотиваційно-ціннісний аспект педагогічної комунікації, оскільки через взаємний обмін духовними цінностями у комунікативних процесах відбувається процес

освоєння цих цінностей на індивідуальному рівні. Це сприяє формуванню загально-соціального духовно-ціннісного простору індивідуальної ціннісної мотивації освітніх суб'єктів. У такому контексті розуміння психологічної природи комунікації як основи для освітньо-соціалізаційних процесів, таких як виховання, розвиток самостійності, усвідомлення та формування індивідуальних життєвих пріоритетів і моделей поведінки, є досить обґрунтованим.

Отже, для педагога надзвичайно важливими є як теоретичні знання, так і практичні навички щодо психологічних основ ефективної комунікації, оскільки їхня професійна діяльність передбачає переважно комунікативний характер. Важливим аспектом педагогічної комунікації є розуміння її психологічного змісту, який визначається відповідним теоретичним базисом. Загальноприйнятим у повсякденному використанні є термін «спілкування», який відображає загальне уявлення про комунікацію як основу людської культури, що полягає у взаємному обміні інформацією через інтенсивну взаємодію [2, с. 74].

Більш абстрактним поняттям є міждисциплінарне поняття «взаємодія», що охоплює різноманітні форми обміну різними видами діяльності та їх результати. Термін «спілкування» відображає найбільш значущий аспект взаємодії як складного процесу, який включає становлення та розвиток міжособистісних контактів як передумову спільної діяльності. Як спілкування, так і взаємодія свідчать про зацікавленість суб'єктів діяльності один в одному, що сприяє їх зближенню та співпраці.

Термін «комунікація» визначає психологічний аспект взаємодії та спілкування. Це обумовлено важливістю комунікативних процесів у будь-яких міжособистісних взаємодіях та стосунках між людьми. Комунікативний аспект міжособистісної взаємодії є ключовим психологічним фактором, що визначає їх успішність. Комунікація розкриває особистісне значення участі суб'єкта у взаємодіях та спілкуванні, визначаючи його позицію в них. Це здійснюється на основі соціальних моделей поведінки та цінностей через суб'єктивну мотивацію, яка є безпосередньою основою комунікативних актів та поведінки загалом [4].

Педагогічна комунікація увібрала всі аспекти освітньо-соціалізаційних процесів, визначаючи значимість їхнього психологічного та особистісного змісту. З одного боку, вона слугує механізмом передачі цінностей та знань наступним поколінням, забезпечуючи неперервність соціального розвитку. З іншого боку, вона є засобом інтеграції кожної особистості у суспільний контекст, базуючись на комунікативних процесах соціалізації, самореалізації та

впливу на інших людей та суспільство в цілому.

Отже, можна зазначити, що здатність педагогів до успішної комунікації на основі гуманістичних принципів є одним із ключових психологічних аспектів, що сприяє модернізації вітчизняної освіти, оновленню шкільної системи та гуманістичному розвитку освітньої сфери.

У цьому ключовому аспекті реформування шкільної системи виявляється важлива гуманітарна проблема, яка стосується встановлення балансу між впливом суспільства на особистість та впливом особистості на суспільство. Здійснюючи комунікацію на основі гуманістичних принципів, вчителі мають можливість реалізувати ключові цілі освітніх реформ, спрямованих на особистісну орієнтацію у навчальному процесі, підтримку процесів самореалізації учнів та підкреслення значення духовно-моральної складової освіти [6, с. 27]. Ефективна педагогічна комунікація спрямовує учителів та школу на визнання учнів як центральних суб'єктів навчального процесу, сприяючи переходу від парадигми навчання до парадигми особистісного розвитку та побудові освітнього процесу на засадах партнерства, творчості та інновацій.

У психологічному контексті, як правильно відзначає українська науковиця О. Лосієвська, комунікація визначає смисловий аспект практично всіх форм взаємодії між особами, що особливо чітко виявляється у спеціально спрямованих на сприйняття смислу іншими людьми комунікативних актах [5]. Переважання цього аспекту у конкретній діяльності дає підстави вважати її комунікативною. Таким чином, метою комунікації є спільність з іншими особами, забезпечення їхньої цілісності і об'єднання. Однак найбільш важливим є духовне злиття з іншими особами, яке відбувається через передачу суб'єкту значущих ідей, а не лише обмін певною інформацією. Психологічна сутність міжособистісної комунікації, отже, визначається характеристиками (у практичному розумінні – індикаторами), що дозволяють виокремити особистісний смисл комунікативних процесів у зв'язку з їхньою спрямованістю на інших осіб.

Основні характеристики педагогічної комунікації полягають у забезпеченні ефективного обміну інформацією, успішній передачі знань та цінностей, інтеграції на основі важливих для особистості сенсів, керуванні учнівським колективом та створенні сприятливого психологічного середовища.

Більшість вчителів сприймає педагогічну комунікацію переважно як засіб забезпечення ефективності навчального процесу, приділяючи недостатньо уваги її особистісно-ціннісному аспекту.

Проте комунікація є складним процесом, що враховує взаємозв'язок різних аспектів, що визначають наміри її суб'єкта. Особливо важливою є здатність поєднувати бажання забезпечити більшу соціальність через комунікацію із збереженням особистісних характеристик та індивідуальності в комунікативному процесі. Ця взаємодія реалізується через всі аспекти функціонального імперативу комунікації, включаючи інформативний, емоційний, управлінський та інші.

Отже, педагогічна комунікація може бути розглянута як інструмент реалізації педагогічної функції взаємодії. Ця функція спрямована на задоволення соціально-комунікативних потреб, використовуючи людську здатність вибирати та передавати іншим знання та цінності з особистого або соціального досвіду. Також можна підтримати погляд вітчизняного дослідника С. Мусатова, що педагогічне регулювання, яке базується на психологічних комунікативних механізмах, є комунікативним (ціннісно-міжособистісним) за своєю природою [7, с. 112].

Важливо відзначити значення взаємодії соціальних та духовних аспектів у педагогічній комунікації. Ця комунікація спрямована на задоволення потреби людини у самореалізації, визнанні її цінності іншими та створенні передумов для передачі свого внутрішнього світу іншим. Саме у цьому контексті педагогічна комунікація забезпечує трансляцію досвіду та передачу його наступним поколінням. Вона є важливим психологічним чинником, що формує людські цінності та культуру в процесі взаємодії людей у комунікативних взаємодіях, відображаючи мотивації, цінності та ставлення до себе, світу та інших людей.

Основними цінностями ефективної педагогічної комунікації є повага до індивідуальності та унікальності кожної людини, використання наукових принципів комунікативістики та інформатики, розвиток лідерських якостей, особистісний розвиток та самоактуалізація, врахування національних традицій і культури, сприяння педагогічному партнерству, а також прояв соціальної проактивності, креативності та інноваційності.

Зазначені цінності сприяють як особистісному, так і професійному розвитку вчителя, допомагаючи йому пристосуватися до вимог сучасного суспільства та освіти. Насправді, емпіричні дослідження, такі, як ті, які провела О. Ковальова, показують, що основні проблеми вітчизняного педагога та школи не обмежуються лише знаннями та методиками, а складаються головним чином у неспроможності побудувати ефективну стратегію взаємодії з учнями, встановити систему довірчих відносин з ними, створити гнучку та

цікаву систему комунікації для учнів і, на основі цього, відкрити простір для педагогічного партнерства в класі [3].

Отже, можна визначити кілька основних напрямів для підвищення психологічної готовності вчителів до педагогічної комунікації, які разом визначають успішну комунікативну підготовку.

По-перше, це розвиток ключового компоненту професійної та комунікативної підготовки вчителя – здатності та мотивації до налагодження педагогічно доцільних контактів з учнями. Ця здатність визначально впливає на формування довірчих та продуктивних взаємин у емоційному та пізнавальному вимірах освітньої взаємодії. Забезпечення ефективних та мотивуючих педагогічних контактів є ключовим для розвитку широкого та креативного спілкування в освітньому середовищі. Згідно із сучасними психологічними дослідженнями для гуманістичної педагогічної комунікації найбільш доцільною є особистісна модель педагогічного контактування, яка замінює домінуючу рольову модель. Цю модель слід розглядати як важливий механізм трансформації педагогічної системи в напрямі підвищення особистісного авторитету вчителя та зниження його статусного авторитету.

По-друге, важливим елементом освітньо-комунікативної компетентності педагога є його мовно-комунікативна компетенція, яка традиційно займає ключове місце в наукових дослідженнях та у підготовці фахівців у галузі педагогіки. Проблеми в цьому напрямку зазвичай не пов'язані з розмаїтістю мовних засобів чи граматичною вправністю, а з вираженням особистості педагога через спосіб спілкування та організацію діалогу. Особистісні риси педагога відображаються у його словнику, стилі комунікації, і виборі засобів взаємодії. Важливим є також вміння педагога адаптувати свій комунікативний підхід до конкретних ситуацій та індивідуальних особливостей комунікаційних партнерів. Для вдосконалення цього аспекту педагогічної майстерності необхідна цілеспрямована мовно-комунікативна підготовка, що базується на розвитку особистісних характеристик вчителя.

Третій аспект стосується суттєвих змін у функціональному вимірі педагогічної діяльності, які акцентують увагу на її комунікативному компоненті. Зазначені висновки вітчизняної дослідниці Л. Орбан-Лембрик, яка підкреслює, що в епоху «комунікативного повороту» саме специфіка комунікативного аспекту професіоналізму відіграє вирішальну роль у результативності діяльності [9]. Варто підтвердити, що формування у вчителя психологічної готовності до гуманістичної комунікації в освітньому

процесі є ключовим чинником у вирішенні проблеми перетворення функцій вчителя, що є необхідним для успішної реалізації реформ за концепцією Нової української школи.

З аспектів функціонального спектру комунікативно-педагогічної діяльності сучасного вчителя можна виділити такі проблеми:

- вибір оптимальної форми та інструментів для спілкування;
- визначення відповідної тональності та манери спілкування;
- забезпечення ефективної комунікації у процесі навчання та виховання;
- вирішення комунікативних завдань з організаційною спрямованістю;
- стимулювання мотивації до активної участі у спілкуванні;
- контроль за власною комунікаційною поведінкою;
- вибір об'єкта для взаємодії та спілкування;
- структурування комунікативного процесу за логічними принципами;
- встановлення емоційно-емпатійного зв'язку у комунікації.

Надзвичайно важливою є трансформація комунікативного змісту освітньої діяльності. У сучасному інформаційному суспільстві традиційна роль вчителя як посередника між учнем і культурою втрачає свою пріоритетність на користь формування інформаційно-медійного та комунікаційного середовища. Освіта сьогодні в першу чергу є процесом комунікації та створення комунікативного середовища, а не просто передачею знань та цінностей. Вчитель виступає як організатор саморозвитку особистості в інформаційно-медійному просторі комунікації, що передбачає нові вимоги до його здібностей та освітніх ролей.

Висновки з даного дослідження

і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Таким чином, вчителі розуміють важливість педагогічної комунікації у своїй професійній діяльності та вдосконаленні власної майстерності. Проте сучасні дослідження виявляють прогалини в психологічній готовності педагогів до ефективної комунікації, як у теоретичному, так і у практичному плані. Цілеспрямована психологічна підготовка вчителів до педагогічної комунікації, співробітництва та діалогу з учнями, є необхідною. Ця підготовка повинна стати складовою частиною формування соціально-комунікативної компетентності педагога, зосередженої на гуманістичних аспектах його професійної

комунікабельності. Враховуючи вищезначене, розуміння та розвиток психологічних особливостей комунікативної культури педагогів є ключовим елементом підвищення якості освіти та сприяє формуванню позитивного навчального середовища для всіх учасників навчального процесу. Перспективами подальших досліджень вбачаємо у розробці тренінгової програми щодо розвитку щодо розвитку комунікативної культури педагогів закладів освіти.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел]. К. ; Ірпінь : Перун, 2009. 1728 с.
2. Зливков В. Л. Самоідентифікація в педагогічній комунікації. К. 2005. 144 с.
3. Ковальова О. Особливості перспективного розвитку соціально-комунікативної компетентності вчителів закладів загальної середньої освіти. *Педагогічні інновації : ідеї, реалії, перспективи*. Вип. 2. 2018. С. 128-134.
4. Куций А. М., Романенко М. І., Братаніч Б. В. Міждисциплінарне розуміння предметності соціального інтелекту. *Гілея : науковий вісник*. Київ, Вип. 141 (2). 2019. С. 14-17.
5. Лосієвська О. Г. Психологічні засади розвитку комунікативних компетенцій професіоналізму майбутнього фахівця гуманітарного профілю : монографія. Київ : Бихун В. Ю. 2020. 319 с.
6. Морушко О. О., Химиця Н. О. Гуманізація інформаційного обміну. Львів : Тріада Плюс, 2017. 171 с
7. Мусатов С. О. Особистість: комунікативно-психологічна концепція: методологічні проблеми персонології : монографія. Київ; Борислав; Дрогобич : Трек, 2015. 170 с.
8. Мусатов С. О. Психологія педагогічної комунікації: теоретико-методологічний аналіз: монографія. К.; Рівне : Ліста-М, 2003. 175 с.
9. Орбан-Лембрик Л. Е. Психологія професійної комунікації: монографія. Чернівці : Книги-XXI, 2009. 527 с.

References

1. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy / [uklad. i hol. red. V. T. Busel]. K.; Irpin : Perun, 2009. 1728 s.
2. Zlyvkov V. L. Samoidentyfikatsiia v pedahohichnii komunikatsii. K. 2005. 144 s.
3. Kovalova O. Osoblyvosti perspektyvnoho rozvytku sotsialno-komunikatyvnoi kompetentnosti vchyteliv zakladiv zahalnoi serednoi osvity. Pedahohichni innovatsii: idei, realii, perspektyvy. Vyp. 2. 2018. S. 128-134.

4. Kutsyi A. M., Romanenko M. I., Bratanich B. V. Mizhdystsyplinarne rozuminnia predmetnosti sotsialnoho intelektu. Hileia: naukovyi visnyk. Kyiv. Vyp. 141(2). 2019. S. 14-17.
5. Losiievska O. H. Psykholohichni zasady rozvytku komunikatyvnykh kompetensii profesionalizmu maibutnoho fakhivtsia humanitarnoho profiliiu: monohrafiia. Kyiv : Bychyn V. IU. 2020. 319 s.
6. Morushko O. O., Khymytsia N. O. Hymanizatsiia informatsiinoho obminu. Lviv: Triada Plus, 2017. 171 s.
7. Musatov S. O. Osobystist: komunikatyvno-psykholohichna kontseptsiiia: metodolohichni problemy personolohii: monohrafiia. Kyiv; Boryslav; Drohobych: Trek, 2015. 170 s.
8. Musatov S. O. Psykholohiia pedahohichnoi komunikatsii: teoretyko-metodolohichni analiz: monohrafiia. K.; Rivne: Lista-M, 2003. 175 s.
9. Orban-Lembryk L. E. Psykholohiia profesiinoi komunikatsii: monohrafiia Chernivtsi: Knyhy-XXI. 2009. 527 s.